

ВПЛИВ ТИПУ БАТЬКІВСЬКОГО СТАВЛЕННЯ НА ФОРМУВАННЯ НАСИЛЬНИЦЬКОЇ АБО ЖЕРТОВНОЇ ПОВЕДІНКИ ДИТИНИ

УДК: 159.922.73:343

Воронкевич Оксана Миколаївна

Кандидат психологічних наук, асистент кафедри практичної психології Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль (Україна)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1510-1723>

Анотація. У статті актуалізовано проблему впливу типу батьківського ставлення на формування насильницької або жертвовної поведінки дитини. Особлива увага звертається на ставлення батьків, яке через наслідування, може вестися до здійснення агресивних вчинків дитиною при спілкуванні з однолітками, до розвитку агресивності, схильності до насилля та віктимної поведінки у зрілому віці.

Опираючись на результати власного дослідницького пошуку, автор наголошує на зв'язку типів батьківського ставлення «Маленький невдаха» та прямою фізичною агресивною поведінкою, самооцінкою, «Прийняття-відторгнення» та непрямою вербальною агресивною поведінкою, прямою фізичною агресивною поведінкою, непрямою фізичною агресивною поведінкою, самооцінкою. Потенційні кривдники виховуються батьками, які ігнорують їх здібності, інтереси, думки, почуття, через це дитина відчуває постійний емоційний дискомфорт.

До типів батьківського неконструктивного ставлення відносимо: недооцінювання здібностей та рівня інтелекту дитини; прагнення батьків до симбіотичних стосунків із дитиною; вимагання від дитини безумовної покорності і дисципліни; сприймання дитини молодшою, порівняно з реальним віком.

Ключові слова: агресія, агресивність, батьківське ставлення, поведінка дитини, цькування.

Постановка проблеми. Формування насильницької або жертвовної поведінки – це процес, в якому задіяні багато чинників, їх дослідження дає змогу окреслити подальшу роботу з психологічної профілактики та корекції.

Згідно з сучасними уявленнями про рушійні сили, джерела та умови розвитку психіки особистості, психічний розвиток дитини опосередковано спілкуванням і взаємодією з дорослими, в першу чергу, з батьками. Сім'я

© Воронкевич О. М.

як найближче соціальне оточення дитини, задовольняє потребу дитини в прийнятті, визнанні, захисті, емоційній підтримці. В родині дитина набуває перший досвід соціальної та емоційної взаємодії. Саме у сім'ї дитина за своєю форми та норми поведінки, на прикладі взаємодії з батьками, братами та сестрами вчиться будувати взаємовідносини з іншими людьми. Емоційний клімат в родині, де виховується дитина, має суттєвий вплив на формування сприйняття дитини. Тому тип батьківського ставлення є одним із головних чинників виникнення насильницької або жертвовної поведінки молодших школярів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у вивчення впливу родини на поведінку дітей зробили О. Асмолов, Дж. Боулби, Б. Братусь, Д. Винникотт, Т. Драгунова, М. Жукова, В. Знаков, Н. Зинов'єва, Л. Зюбін, М. Кляйн, Н. Левітов, Є. Пліско, О. Реан, Л. Семенюк, Н. Солдатенко, Н. Тарабрина, Т. Титаренко, Д. Фельдштейн, В. Ядов, Т. Яценко, Е. Еріксон та ін. О. Дроздов у своїй науковій роботі «Соціально-психологічні фактори динаміки агресивної поведінки молоді» робить висновки, про те, що батьки, які дуже рідко придушують агресивність у своїх дітей, виховують у дитини надмірну агресивність; батьки, які не карають своїх дітей за вияв агресивності, найімовірніше, виховують у них надмірну агресивність; батькам, які розумно гнітять агресивність власних дітей, як правило, вда-

ється виховати в них уміння володіти собою в ситуаціях, що провокують агресивну поведінку.

Мета статті: проаналізувати теоретичні підходи до вивчення проблеми впливу батьківського ставлення на формування насильницької або жертвовної поведінки дитини й емпірично дослідити тип батьківського ставлення, що впливає на формування поведінки дитини.

Виклад основного матеріалу. За даними наукових досліджень, схильність до насилля залежить від того, в якій сім'ї виховувалася дитина. Ще М. Монтень, який займався проблематикою людини та особистості, а також витоками її поведінки, підкреслював, що поведінка дорослої людини залежить загалом від виховання у найніжнішому віці (дитинстві); на її формування суттєво впливає відношення годувальниць, вихователів, а також батьків, які не повинні заохочувати жорстокість, неприборканість, зрадництво, і тим самим, активно сприяти формуванню антисоціальної особистості [9].

За Ф. Беконом, на вибір поведінки, у тому числі насильницької, значною мірою впливають такі чинники (так звані «ідоли»): «ідоли печери» – суб'єктивні симпатії, антипатії та стереотипи конкретної людини; «ідоли театру» – некритично засвоєні, хибні опінії інших осіб, які змушують людину з малорозвиненими моральними та вольовими якостями вдаватися до насильства [3].

Провідний просвітитель Р. Декарт у

© Воронкевич О. М.

праці «Про пристрасті душі», наголошував, що покарання людини є невідривним від виправлення її душі. Сутність покарання (під яким, власне розумілося виправлення) порочної людини полягає у розвитку її совісті (морального регулятора поведінки), розуму та волі за допомогою освіти, здобуття соціально бажаного життєвого досвіду, а також формування уявлення про різницю між добром та злом [5].

Дж. Локк вважав, що душа (психіка) дитини є «*tabula rasa*» («чистою дошкою»), на якій відбивається життя. Так, своїм прикладом батьки можуть заохочувати жорстокість в своїх дітях: «якщо їх з малих років вчили, що можна бити та ображати інших ... то чи не цим вони готуються до того, щоб робити теж саме, коли вони стануть достатньо сильними...» [7, с. 409-608]. Стан війн, насильства, за Дж. Локком, є неприродним станом людей; разом з тим, насильство може бути виправданим, якщо воно здійснюється в якості захисту від замахів на своє життя, свободу [7].

Теорія «чистої дошки» привела Дж. Локка до визнання вирішальної ролі виховання у розвитку дитини. Він вказує, що на 90% люди стають добрими або злими, корисними чи не корисними завдяки вихованню. Важливого значення як засобу виховання надавав обмеженням, які сприяють виробленню дисципліни духу дитини. Застосовувати цей засіб треба починати з раннього віку, і найперше – шляхом боротьби з дитячими примхами [6; 7].

Дослідники процесу соціального навчання дійшли висновку, що жорстока поведінка у сім'ї веде не тільки до здійснення агресивних вчинків цією дитиною при спілкуванні з однолітками, але й до розвитку агресивності, схильності до насилля та жорстокості у зрілому віці. Як зазначають науковці, в поведінковому репертуарі таких дітей відсутні «сценарії» конструктивного розв'язання конфліктних ситуацій. Якщо ж дитина боїться ображати дорослого, то переносить агресію на слабшого [4].

З огляду на спрямованість нашого дослідження становлять інтерес ідеї виховання та навчання без насильства Ж.-Ж. Руссо. Основними факторами впливу на дітей він вважав природу, людей та предмети оточуючого світу. Основне завдання виховання полягає у тому, щоб узгодити свої впливи з природним розвитком дитини. Вільне виховання випливає з природного права кожної людини на свободу. Воно слідує за природою, допомагає їй. Ж.-Ж. Руссо виступав за недоторканість, автономність внутрішнього світу дитини як маленької людини; заперечував авторитаризм у вихованні. Дітей повинні обмежувати тільки закони природи, тому мислитель не визнавав методів покарання і примусу у вихованні [6].

Виокремлення на початку ХХ ст. двох значущих напрямків психології – психоаналізу і біхевіоризму, зумовило два основних підходи до проблеми насилля. Представники першого вважали насилля природженою власти-

вістю людини. Прихильники другої позиції вважали насилля результатом впливу соціального й культурного середовища, в якому живе людина. Створення умов у суспільстві для його духовного розвитку, для виховання людини – в цьому вони вбачали порятунок від насилля.

Відомий дослідник А. Адлер вважав, що сутність феномену насилля слід розглядати з обов'язковим урахуванням значного впливу на нього соціальних факторів. Специфіку поведінки конкретної людини можна зрозуміти, проаналізувавши особистісно значущі для неї цілі, які є своєрідним індикатором того, вплив якої з детермінант (біологічної чи соціальної) був для конкретної особистості вагомим [1]. Отже, представники психоаналізу розуміли агресію як природжену властивість, а насилля як явище, що спричинюється агресивністю, яка є в кожній людині.

Відзначимо, що К. Хорні підкреслювала важливість культурних та соціальних впливів на особистість. Вона наголошувала, що вирішальним фактором у розвитку особистості є соціальні стосунки між дитиною і батьками, які повинні вдовольняти дві головні потреби дитини – потребу у задоволенні та безпеці. Невдоволення їх, на думку К. Хорні, приводять до розвитку «базальної ворожості» та «базальної тривоги», що змушує особистість застосовувати ряд захисних поведінкових стратегій, деякі з яких ведуть до насильницької спрямованості особистості [12]. Отже,

представники неофрейдизму вважали феномен «насилля» захисною поведінковою стратегією, а його розповсюдженими формами були «позитивне», що не мотивоване ненавистю та «негативне», що здійснюється через помсту з допомогою сили.

Представник біхевіорального напрямку Б. Скіннер вважав, що поведінка людини безпосередньо обумовлена можливістю підкріплення її з оточуючого середовища. Виходячи з цього, він виділяв як позитивні види підкріплення поведінки (успіх, нагорода), так і негативні, так звані «аверсивні» (пов'язані з неприємними відчуттями та болем) стимули. Вчений зазначав, що контроль поведінки, який базується на жорсткому покаранні, зазвичай викликає негативні соціальні ефекти (тривогу, страх, асоціальні вчинки) внаслідок тимчасовості своєї дії. У руслі нашого дослідження важливо відзначити, що аналізуючи насильницьку поведінку і, зокрема, проблему виправлення насильників, Б. Скіннер пропонував замість жорсткого (аверсивного) контролю застосовувати у виправній практиці позитивне підкріплення соціально-бажаної поведінки [11].

Необіхевіорист А. Бандура справедливо вважав, що особистість необхідно розуміти у світлі безперервної взаємодії між трьома факторами: поведінковими, когнітивними і середовищними. У зв'язку з цим був переконаний у наявності глибокого діалектичного зв'язку між особистістю і середовищем, з якого ви-

© Воронкевич О. М.

пливає їх взаємо обумовлююча природа. Виходячи з цього, А. Бандура стверджував, що явище насильства є, як правило, продуктом сприйнятих та засвоєних особистістю у ди-

дтей. Крім того, агресивні батьки «передають» свою агресивність дітям і це впливає на їх схильність до насилля [15].

Про можливий негативний вплив сім'ї

Рис. 1. Теорія соціального навчіння (А. Бандура)

тинстві відповідних моделей поведінки [2].

Підтвердженням сказаного є результати досліджень М. Страуса, Р. Джеллес і Т. Стейнметца, які виявили наступну закономірність: будь-який акт агресії може провокувати агресію і надалі. На їх думку, чим частіше батьки лаються та б'ються один з одним, тим більша ймовірність, що вони б'ють своїх

на поведінку молодої особистості так само вказують і вітчизняні науковці, зокрема Н. Максимова, В. Семиченко, В. Заслуженюк, В. Оржеховська та ін. Вони визначили можливі помилки сімейного виховання, які, на наш погляд, прямо впливають на закріплення насилля: дефіцит позитивного спілкування батьків із дітьми; відсутність у дорослих власних

моральних установок; порушення організації життя в сім'ї (заважає формуванню в дитини моральних звичок); незнання і нерозуміння внутрішнього світу дитини; недобррозичливе, грубе ставлення дорослого до дитини [8; 10].

За спрямованістю, науковою логікою, методологічним обґрунтуванням, модель сімейних взаємин Дж. Паттерсона розглядається нами як відправна, базова, тому вважаємо за доцільне знайти витоки насильницької або жертвовної поведінки в батьківській родині. Модель вказує на зв'язок між характером сімейного виховання й агресивністю, що допоможе глибше зрозуміти процеси, які зумовлюють їх взаємозалежність. Одна зі сторін моделі – неефективні методи регулювання дисципліни; їх застосування свідчить про інконгруетність і непослідовність у виборі покарання за однакове порушення поведінки. Так, в одних випадках батьки ігнорують таку поведінку дитини чи дозволяють вести себе подібним чином, тоді як в інших – карають чи погрожують фізичними покараннями. Дорослі можуть «вибухнути» і повести себе агресивно (наприклад, дати ляпас дитині або прочухана), тобто є непередбачуваними і непослідовними у виборі покарань за неприйнятну поведінку. Такі методи регулювання дисципліни готують ґрунт для засвоєння дитиною силової тактики відстоювання своїх інтересів.

У контексті нашого дослідження зазначимо типологію сімей та основні проблеми дітей, пов'язані з підвищеною агресивністю:

– неповні сім'ї (відсутність одного із батьків). Діти можуть проявляти емоційне насилля щодо однолітків, зокрема, дівчатка частіше ніж хлопчики застосовуватимуть його до інших;

– емоційно нестабільні сім'ї. Тривожна атмосфера сім'ї змушує дитину захищатися, поводитися агресивно. У таких сім'ях майже відсутня взаємна підтримка і близькі стосунки між членами родини. Матері з високим рівнем тривожності, які негативно ставляться до життя, не довіряють своїй дитині, не визнають авторитет вчителів та не бажають співпрацювати зі школою, схильні виправдовувати насилля як природну реакцію на спілкування з так званими зовнішніми ворогами;

– авторитарні сім'ї. Виховання в умовах домінуючої гіперпротекції характеризується безумовним підпорядкуванням волі батьків, тому діти в таких сім'ях почуваються пригнічено. Водночас, слід зазначити, що школа стає для них місцем, де вони можуть «виплеснути» накопичений гнів і страх на дітей та вчителів;

– деструктивні сім'ї. Конфліктні стосунки між батьками (часті сварки, груба лайка, агресивне самоствердження в присутності дитини тощо) не лише болісно сприймаються дитиною, але й стають взірцем для наслідування (моделлю наuczіння). Діти засвоюють і надалі застосовуватимуть її в повсякденному житті як спосіб справлятися з ситуацією. Агресивна модель поведінки може передаватися

з покоління в покоління, формуючи відповідний життєвий сценарій. Діти з сімей, в яких практикується насильство, оцінюють насильницькі ситуації не так, як діти з дружніх і гармонійних родин;

– сім'ї зі схильністю до насильства. Поява агресії залежить від психологічної стійкості людини на дію стресора. У дітей різна генетична основа реагування на стресові ситуації. Відомо, що діти з низькою толерантністю до стресу більш схильні до насильницьких дій; вони стають конфліктними, зі всіма сваряться, не контролюють свою поведінку [8; 10].

Для дослідження впливу типу батьківського ставлення на формування насильницької або жертвовної поведінки дитини обрали такі методи: теоретичні – аналіз, порівняння, узагальнення, систематизація наукових положень та фактів; емпіричні – констатувальний експеримент, спостереження, методика Є. Ільїна, П. Ковальова, методика Т. Дембо і С. Рубінштейн (модифікована А. Прихожан), методика А. Варги і В. Століна; методи статистичної обробки даних – знаходження середніх значень, порівняльний аналіз відсоткових співвідношень розподілу даних, кореляційний аналіз за Пірсоном.

Для діагностики батьківського ставлення обрали методику А. Варги і В. Століна. Питальник складається з п'яти шкал: 1) прийняття-відторгнення; 2) кооперація; 3) симбіоз; 4) авторитарна гіперсоціалізація; 5) малень-

кий невдаха. Проаналізуємо експериментальні дані, отримані під час дослідження батьків за обраною методикою в експериментальній групі (n=53) та контрольній групі (n=53).

1. «Прийняття-відторгнення»: відтворює інтегральне емоційне ставлення до дитини. Зміст одного полюса шкали (в експериментальній групі 13 осіб – 25%; в контрольній групі 9 осіб – 17%): батькам подобається дитина такою, якою вона є. Батьки поважають індивідуальність дитини, симпатизують їй, а також прагнуть проводити багато часу разом з дитиною, схвалюють її інтереси й плани. На іншому полюсі шкали (в експериментальній групі 15 осіб – 28%; в контрольній групі 14 осіб – 26%): батьки сприймають свою дитину непристосованою. Їм здається, що дитина не доб'ється успіху в житті через низькі здібності та рівень інтелекту. Батьки відчувають до дитини злість, досаду, роздратованість, образу. Вони не довіряють дитині й не поважають її.

2. «Кооперація»: засвідчує соціально бажаний образ батьківського ставлення. Батьки (в експериментальній групі 3 особи – 6%; в контрольній групі 6 осіб – 11%) зацікавлені у справах і планах дитини, намагаються в усьому допомогти дитині, співчують їй; високо оцінюють інтелектуальні й творчі здібності дитини, відчувають почуття гордості за неї; підтримують ініціативу й самостійність дитини, намагаються бути з нею на рівних; довіряють дитині, намагаються стати на її точку зо-

ру в спірних питаннях.

3. «Симбіоз»: показує міжособистісну дистанцію в спілкуванні з дитиною. При високих балах за цією шкалою (в експериментальній групі 11 осіб – 20%; в контрольній групі 10 осіб – 20%) можна вважати, що батьки прагнуть до симбіотичних стосунків з дитиною. Змістовно ця тенденція описується так – батьки відчують себе з дитиною єдиним цілим, прагнуть задовольнити всі потреби дитини, захистити її від труднощів і неприємностей життя. Батьки постійно відчують тривогу за дитину, дитина здається маленькою й незахищеною. Тривога батьків підвищується, коли дитина починає автономізуватися через обставини [13].

4. «Авторитарна гіперсоціалізація»: відтворює форму й напрямок контролю за поведінкою дитини. При високих балах за цією шкалою в ставленні таких батьків (в експериментальній групі 7 осіб – 13%; в контрольній групі 6 осіб – 11%) чітко простежується авторитаризм. Батьки вимагають від дитини безмовної покорності й дисципліни. Вони намагаються нав'язати дитині в усьому свою волю, не в змозі стати на її точку зору. За вияв сваволі дитину суворо наказують. Батьки пильно стежать за соціальними досягненнями дитини, її індивідуальними особливостями, звичками, думками, почуттями.

5. «Маленький невдаха»: демонструє особливості сприйняття й розуміння дитини батьками. При високих значеннях за цією

шкалою у батьківському відношенні даних батьків (в експериментальній групі 4 особи – 8%; в контрольній групі 8 осіб – 15%) є прагнення інфантилізувати дитину, приписати їй особисту й соціальну несамостійність. Батьки бачить дитину молодшою в порівнянні з реальним віком. Інтереси, захоплення, думки й почуття дитини здаються дитячими, несерйозними. Дитина уявляється непристосованою, невдахою. Батьки не довіряють своїй дитині, нагадуючи про її неуспіхи й невмілість. У зв'язку з цим батьки намагаються захистити дитину від труднощів життя й строго контролювати її дії [13].

У відповідях анкети батьки наводили власні прийоми покарання дітей: сварять (47,17%), лупцюють (28,3%), сварять і лупцюють (9,43%). Серед інших – заборони, залякування, приниження, ігнорування дитини (15,09%). Припускаємо, що ці форми агресії батьки застосовують тоді, коли самі слабо контролюють свою поведінку, або не знають інших цивілізованих способів виховного впливу на дитину. Нелогічність вчинку і неконгруентність між діями доводилося спостерігати у поведінці мами, яка даючи ляпас дитині за побиття однокласника, повчала, що битися не добре. Навряд чи дитина зрозуміє, що агресія не кращий спосіб встановлення зв'язків зі світом, бо саме так чинять її ж батьки.

Близько половини опитаних (47,17%) вказали, що діти вчаться агресивній поведінці на вулиці. 18,87% батьків зауважили, що наси-

льницькій поведінці діти можуть навчитися у школі. 9,43% респондентів підкреслили, що дану модель поведінки можна перейняти у сім'ї. 15,09% батьків вказали на інші джерела – Інтернет, ігри, відео, телебачення. У школі, де проводилися тренінг-семінари для дорослих, батьки могли ознайомитися з результатами анкетування й усвідомити, що вони використовують прийоми і методи виховання набагато жорстокіші, ніж їм здавалося. Крім того, батьків інформували про причини такої поведінки і її наслідки.

Аналіз батьківських анкет і бесіди виявили, що чимало дорослих – некомпетентні у психолого-педагогічних питаннях, тому їх не можна вважати хорошими вихователями для дитини. Найуживанішими методами впливу на дитину є сварка і побиття. Більшість батьків не знають, а якщо і знають, то не вміють використовувати такі методи впливу як переконання, особистий приклад, гідний наслідування, позитивне підкріплення, похвала, організація успіху тощо.

На етапі констатувального експерименту ($n=106$) у школярів зафіксовано такі типи агресивної поведінки за методикою Є. Ільїна, П. Ковальова: непряма фізична агресивна поведінка – 23% (псування майна жертви, результатів її праці), пряма фізична агресивна поведінка – 29% (виражається в заподіянні фізичного болю), непряма вербальна агресивна поведінка – 12 % (звинувачення і погрози жертві, виражені в крику, скаргах, агресивних

фантазіях), пряма вербальна агресивна поведінка – 15% (образи, спроби принизити, висміяти іншого), пряма вербальна, фізична агресивна поведінка – 9% (словесні образи підкріплюються стусанами, штовханням, ударами в обличчя), непряма, пряма вербальна агресивна поведінка – 9% (образи, помста, застосовуються безпосередньо чи за допомогою іншого), непряма вербальна, фізична агресивна поведінка – 3% (за емпіричними даними опитування дітей). Для дітей схильних до шкільного насилля негативним наслідком поведінки є те, що спосіб агресивної поведінки закріплюється в їхній свідомості на майбутнє, знижується почуття відповідальності за власні дії, зростає схильність до асоціальних дій [13, с. 75].

В результаті кореляційного аналізу за r – коефіцієнтом лінійної кореляції К. Пірсона сукупності емпіричних даних, отриманих за психодіагностичними методиками, виявлено прямі зв'язки між типом сімейного виховання «Маленький невдаха» та прямою фізичною агресивною поведінкою ($r = 0,76$ при $p \leq 0,01$). Виявили значущий кореляційний зв'язок між стилем «Прийняття – відторгнення» та непрямою вербальною агресивною поведінкою ($r = 0,72$ при $p \leq 0,01$), прямою фізичною агресивною поведінкою ($r = 0,65$ при $p \leq 0,01$), непрямою фізичною агресивною поведінкою ($r = 0,59$ при $p \leq 0,01$). Потенційні кривдники виховуються батьками, які ігнорують їх здібності, інтереси, думки, почуття, через це дитина від-

чуває постійний емоційний дискомфорт. За будь якої нагоди такий молодший школяр може чинити насилля стосовно однолітків та / або вчителя.

Якщо батьки недостатньо знають і враховують індивідуально-психологічні особливості дитини та висувають надмірні для неї вимоги, це призводить до розчарувань, недовіри, пригніченості, почуття неповноцінності, формує негативні особистісні риси. Експериментальне дослідження Г. Валіцкас, Ю. Гішпенрейтер довели, що під впливом несприятливих умов розвитку і виховання в сім'ї та у школі (наприклад, негативне оцінювання) у дитини формується низька самооцінка. Якщо численні спроби підвищити самооцінку соціально сприятливими прийомами не мають бажаного результату, то вона звертається до асоціальних взірців і контрнормативних цінностей [45; 55]. Часто жорстокість є проявом заниженої самооцінки. Тому якийсь вид спрямованого на інших насилля відновлює самоповагу дитини і вирівнює самооцінку.

Самооцінка може як стимулювати, так і пригнічувати активність людини. Ми поділяємо також думку науковців про те, що невпевненість у собі, втрата почуття власної гідності, хворобливе ставлення до невдач пов'язані з роллю жертви під час шкільного насилля [14]; такі діти часто замикаються в собі, у них з'являється безліч комплексів, від яких їм дуже складно позбавлятися, а самостійно, практично неможливо. Підозрлість, упертість, недові-

ра, безтактність, грубість, надмірна вразливість, конфліктність, нетерпимість до зауважень – ознаки неадекватної самооцінки, пов'язані з роллю кривдника [14]. Тому для вивчення самооцінки та рівня досягнень використовуємо методикау Т. Дембо і С. Рубінштейн, модифіковану А. Прихожан.

Однакову картину за шкалами: спілкування з ровесниками, бажання вчитися, характер, впевненість у собі, розум, уміння працювати своїми руками, зовнішність спостерігаємо у молодших школярів експериментальної та контрольної груп. Невеликі розбіжності відзначаються в оцінці своїх здібностей (розум), впевненість, спілкування з ровесниками, зовнішність. Водночас, в експериментальній групі низький рівень самооцінки мають 8% дітей, з них жоден молодший школяр не має підвищених показників за методикою Є. Ільїна, П. Ковальова. Показники реалістичної самооцінки мають 17% учнів, з них для 4% дітей характерна фізична та вербальна агресивна поведінка. Інші діти – 75% мають неадекватно завищену самооцінку.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, батьки є еталоном, за яким діти звіряють і будують свою поведінку. Передаючи соціально корисний досвід, батьки передають і негативні його сторони. Не маючи свого особистого досвіду, дитина не зможе співвіднести правильність моделей поведінки, тому неправильне ставлення батьків до дитини веде до формування насильницької

або жертвовної поведінки дитини.

До типів батьківського неконструктивного ставлення відносимо: недооцінювання здібностей та рівня інтелекту дитини, що негативно впливає на бачення перспектив її життєвого успіху; прагнення батьків до симбіотичних стосунків із дитиною, коли вони хочуть задовольнити всі її потреби, захистити від життєвих труднощів і неприємностей; вимагання від дитини безумовної покорності і дисципліни – такі батьки не довіряють дитині, часто нав'язують свою волю й не рахуються з її вибором, за вияв сваволі можуть суворо покарати; сприймання дитини молодшою, порівняно з реальним віком; її інтереси, захоплення, думки й почуття здаються їм дитячими і несерйозними.

Перспективами майбутніх наукових пошуків є подальше поглиблення теоретико-методологічних і методичних засад для психопрофілактики сімейного насилля.

Перелік використаних джерел:

1. *Адлер А.* Воспитание детей: взаимодействие полов / А. Адлер; пер. с англ. под науч. ред. А. А. Валеева, Р. А. Валеевой. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1998. – 441 с.
2. *Бандура А.* Теория социального научения / А. Бандура; пер. с англ. Н. Н. Чубарь. – СПб: Евразия, 2000. – 320 с.
3. *Бэкон Ф.* Сочинения: в 2-х т. / Ф. Бэкон; пер. с англ. Н. А. Федорова, Я. М. Боровского, сост., вступ. ст., общ. ред. А. Л. Субботина. – М.: Мысль, 1971. – 590 с.
4. *Бэррон Р.* Агрессия / Р. Бэррон, Д. Ричардсон; пер. с

англ. С. Меленевской, Д. Викторовой, С. Шпак. – СПб.: Питер, 2001. – 352 с.

5. *Декарт Р.* Сочинения: в 2 т. / Р. Декарт; пер. с лат. и франц. В. В. Соколова. – М.: Мысль, 1989. – 654 с.

6. *Історія педагогіки: курс лекцій: навчальний посібник* [Електронний ресурс]. – К., 2004. – 171 с. – Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-book-69.html>. – Назва з екрану.

7. *Локк Дж.* Сочинения: в 3 т. / Дж. Локк; пер. с англ. и лат. А. Н. Савина. – М.: Мысль, 1988. – 668 с.

8. *Максимова Н. Ю.* Соціально-психологічні проблеми насильства / Н. Ю. Максимова, К. Л. Мілютіна. – К., 2003. – 344 с.

9. *Монтень М.* Опыты. Избранные главы / М. Монтень; пер. с франц. Г. Косикова; примеч. Н. Мавлевич. – М.: Правда, 1991. – 656 с.

10. *Оржеховська В. М.* Профілактика правопорушень серед неповнолітніх: навч.-метод. посіб. / В. М. Оржеховська. – К.: ВІАН, 1996. – 352 с.

11. *Проблема человека в западной философии: сб. науч. тр.* – М.: Прогресс, 1988. – 544 с.

12. *Хорни К.* Наши внутренние конфликты. Конструктивная теория невроза / К. Хорни; пер. с англ. В. Светлова. – М.: Эксмо-Пресс, 2000. – 555 с.

13. *Юрчик О. М.* Психологічна профілактика шкільного насильства в початкових класах: дис. на здоб. наук. ступ. канд. псих. наук: 19.00.07 – «Педагогічна та вікова психологія» / О. М. Юрчик. – Івано-Франківськ, 2016. – 335 с.

14. *Olweus D.* Bullying Prevention Program [Electronic resource]. – Access mode : www.clemson.edu/olweus. – Title from screen.

15. *Straus M. A.* Behind closed doors: Violence in the American family / М. А. Straus, R. J. Gelles. – New York: Anchor / Doubleday, 1980. – 254 p.

References (Transliteration):

1. *Adler A.* Vospitanie detey: vzaimodeystvie polov / A. Adler; per. s angl. pod nach. red. A. A. Valeeva, R. A.

© Воронкевич О. М.

- Valeevoy. – Rostov-na-Donu: Feniks, 1998. – 441 s.
2. *Bandura A.* Teoriya sotsialnogo naucheniya / A. Bandura; per. s angl. N. N. Chubar. – SPb: Evraziya, 2000. – 320 s.
3. *Bekon F.* Sochineniya: v 2-h t. / F. Bekon; per. s angl. N. A. Fedorova, Ya. M. Borovskogo, sost., vstup. st., obsch. red. A. L. Subbotina. – M.: Myisl, 1971. – 590 s.
4. *Beron R.* Agressiya / R. Beron, D. Richardson; per. s angl. S. Melenevskoy, D. Viktorovoy, S. Shpak. – SPb.: Piter, 2001. – 352 s.
5. *Dekart R.* Sochineniya: v 2 t. / R. Dekart; per. s lat. i frants. V. V. Sokolova. – M.: Myisl, 1989. – 654 s.
6. *IstorIya pedagogiki: kurs lektsiy: navchalnyy poslbnik [Elektronnyy resurs].* – K., 2004. – 171 c. – Rezhim dostupu: <http://www.info-library.com.ua/books-book-69.html>. – Nazva z ekranu.
7. *Lokk Dzh.* Sochineniya: v 3 t. / Dzh. Lokk; per. s angl. i lat. A. N. Savina. – M.: Myisl, 1988. – 668 s.
8. *Maksimova N. Yu.* Sotsialno-psihologichni problemi nasilstva / N. Yu. Maksimova, K. L. Milyutina. – K., 2003. – 344 s.
9. *Monten M.* Opyityi. Izbrannyye glavyyi / M. Monten; per. s frants. G. Kosikova; primech. N. Mavlevich. – M.: Pravda, 1991. – 656 s.
10. *Orzhehovska V. M.* Profilaktika pravoporushen sered nepovnoletnih: navch.-metod. poslb. / V. M. Orzhehovska. – K.: VIAN, 1996. – 352 s.
11. *Problema cheloveka v zapadnoy filosofii: sb. nauch. tr.* – M.: Progress, 1988. – 544 s.
12. *Horni K.* Nashi vnutrennie konfliktyi. Konstruktivnaya teoriya nevroza / K. Horni; per. s angl. V. Svetlova. – M.: Eksmo-Press, 2000. – 555 s.
13. *Yurchik O. M.* Psihologichna profilaktika shkilnogo nasilstva v pochatkovih klasah: dis. na zdob. nauk. stup. kand. psih. nauk: 19.00.07 – «Pedagogichna ta vikova psihologiya» / O. M. Yurchik. – Ivano-Frankivsk, 2016. – 335 s.
14. *Olweus D.* Bullying Prevention Program [Electronic resource]. – Access mode: www.clemson.edu/olweus. – Title from screen.

15. *Straus M. A.* Behind closed doors: Violence in the Amerikan family / M. A. Straus, R. J. Gelles. – New York: Anchor / Doubleday, 1980. – 254 p.

Voronkevych Oksana

PhD (psychological sciences), assistant of the department of practical psychology of Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University, Ternopil (Ukraine)

THE INFLUENCE OF THE FAMILY ATTITUDE TYPE ON FORMATION OF VIOLENT OR VICTIM BEHAVIOR OF THE CHILD

ABSTRACT

The article actualizes the problem of the influence of the type of parental attitude on formation of a violent or victim behavior of the child. The theoretical approaches to this problem by the scientists of the Renaissance period, representatives of psychoanalysis, neofreudianism, behaviorism are analyzed.

Particular attention is paid to the model of family relationships of J. Patterson, which explains the relationship between the type of parental attitude and the aggressiveness of the child. Using of ineffective methods for regulating the child's behavior, such as incongruity and inconsistency in the choice of punishment for the same behavioral disorder, prepares the ground for the child's force tactics assimilation for defending his interests.

In the research context, the typology of families and the main problems of children associated with increased aggressiveness are indicated: single-parent families (children can show emotional abuse against peers); emotionally un-

© Воронкевич О. М.

stable families (the anxiety atmosphere of the family forces the child to defend himself, behave aggressively); authoritarian families (children in these families feel depressed, and the school becomes a place for them where they can "throw out" accumulated anger and fear for children and teachers); destructive families (frequent quarrels, rough abuse, aggressive self-affirmation in the child's presence become a model for imitation); families with predisposition to violence (children have a different genetic basis for responding to stressful situations; individuals with low tolerance to stress are more prone to violence).

Relying on the her own research results, author emphasizes the links between the parenting attitude types "Little loser" and direct physical aggressive behavior, self-esteem, "Acceptance-rejection" and indirect verbal aggressive behavior, direct physical aggressive behavior, indirect physical aggressive behavior, self-esteem. Potential offenders are brought up by parents who ignore their abilities, interests, thoughts, feelings, and because of this the child experiences constant emotional discomfort.

Among the types of parental unconstructive attitude include: abilities underestimation and the child's intelligence level; parents desire to symbiotic relationships with the child; extortion of unconditional humility and discipline from the child; child's perception a younger, compared with the real age.

Keywords: aggressiveness, aggressive behavior, parental attitude, victim behavior, self-esteem, harassment.

Воронкевич Оксана Николаевна

Кандидат психологических наук, ассистент кафедры практической психологии Тернопольского национального педагогического университета имени Владимира Гнатюка, г. Тернополь (Украина)

ВЛИЯНИЕ ТИПА РОДИТЕЛЬСКОГО ОТНОШЕНИЯ НА ФОРМИРОВАНИЕ НАСИЛЬСТВЕННОГО ИЛИ ЖЕРТВЕННОГО ПОВЕДЕНИЯ РЕБЕНКА

Аннотация. В статье была актуализирована проблема влияния типа родительского отношения на формирование насильственного или жертвенного поведения ребенка. Проанализировано теоретические подходы к изучению данной проблематики учеными эпохи Возрождения, представителями психоанализа, неофрейдизма, бихевиоризма.

Особое внимание обращается на модель семейных отношений Дж. Паттерсон, которая объясняет связь между типом родительского отношения и агрессивностью ребенка. Применение неэффективных методов регулирования поведения ребенка, таких, как инконгруэнтность и непоследовательность в выборе наказания за одинаковое нарушение поведения, готовит почву для усвоения ребенком силовой тактики отстаивания своих интересов.

В контексте исследования указана ти-

© Воронкевич О. М.

пологія семей и основные проблемы детей, связанные с повышенной агрессивностью: неполные семьи (дети могут проявлять эмоциональное насилие по отношению к сверстникам) эмоционально нестабильные семьи (тревожная атмосфера семьи заставляет ребенка защищаться, вести себя агрессивно) авторитарные семьи (дети в таких семьях чувствуют себя подавленно, а школа становится для них местом, где они могут «выплеснуть» накопившийся гнев и страх на детей и учителей) деструктивные семьи (частые ссоры, грубая брань, агрессивное самоутверждение в присутствии ребенка становятся образцом для подражания) семьи со склонностью к насилию (у детей разная генетическая основа реагирования на стрессовые ситуации; личности с низкой толерантностью к стрессу более склонны к насилию).

Опираясь на результаты собственного исследовательского поиска, автор подчеркивает связь типов родительского отношения «Маленький неудачник» и прямым физическим агрессивным поведением, самооценкой, «Принятие-отторжение» и косвенным вербальным агрессивным поведением, прямым физическим агрессивным поведением, косвенным физическим агрессивным поведением, самооценкой. Потенциальные обидчики воспитываются родителями, которые игнорируют их способности, интересы, мысли, чувства, поэтому ребенок испытывает постоянный эмоциональный дискомфорт.

К типам родительского неконструктивного отношения принадлежат: недооценка способностей и уровня интеллекта ребенка; стремление родителей к симбиотическим отношениям с ребенком; требование от ребенка безусловной покорности и дисциплины; восприятие ребенка моложе по сравнению с его реальным возрастом.

Ключевые слова: агрессивность, агрессивное поведение, родительское отношение, виктимное поведение, самооценка, травля.

Дата отримання статті: 11.10.2018

Дата рекомендації до друку: 15.10.2018

Дата оприлюднення: 01.11.2018

© Воронкевич О. М.